

Nagy-Tóth Ferenc

Az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár jelentősége az élettudományok múltjának kutatásában

A Szótörténeti Tár köteteiben olyan hatalmas mennyiségű ismeretanyag van összegyűjtve (tárolva) és rendszerezve, hogy bármely tudományág művelője talál benne hivatkozási, bizonyítási adatot. Enciklopédikus tartalmát, jellegét Tájékoztatója is jelzi: „A nyelvtudomány érdeklődési körén túl azonban *történeti anyagot szándékozik nyújtani, szállítani minden olyan tudomány számára* [kiemelés tőlem – N-T. F.], amely a történetiség igényével vizsgálja az érdeklődési körébe került kérdéseket [...] a Tár nemcsak a nyelvtörténet magyar és más anyanyelvű kutatóinak igényeit igyekszik kielégíteni, hanem más tudománysszakok kutatói számára is segítséget akar nyújtani...” Ez az igen lényeges célkitűzés akkor válik különösen nyilvánvalóvá, amikor valamely tudományterület (témakör) adatolására, eredményeinek hivatkozására bizonyítékként (dokumentumként) van szükség. Ilyen élményt adhat a gyümölcsészet múltjának a kutatása; az erdélyi gyümölcsfajok és fajták természetésének időrendi megjelenése, települések szerinti feltűnése, származása, gondozásának színvonala, értékesítésének változatai.

A Szótörténeti Tár adatainak hivatkozási alapként való használatát sajátosan korlátozza „időbeli határa”, mely a 15. század közepétől a 19. század közepéig terjed (tehát Mátyás király korától a kiegyezésig), főleg pedig az, hogy „a magyar nyelvű írásbeliségnek csak a közszói elemei kerültek bele”. A Tár anyaga nem az irodalmi művekből, hanem a közösség életét szabályozó okiratok szóanyagából gyűlt össze.

A Szótörténeti Tár anyagának összetételét, jellegét az időbeli elhatárolás az élettudományok kibontakozása és haladása vonatkozásában meglehetősen kedvezőtlenül érintette, mivel négy évszázadnyi időszakból alig fél évszázad (az Erdélyi Fejedelemség fénykora, 1606–1660) volt viszonylag nyugalmas, kedvező az alkotó munkához. Nagyobb része hadak járásával, rombolásokkal volt gyarapítva. És a magyar nyelvet beszélő nép folyamatos kicserélődésével, következésképpen a beszélt szókészlet idegen eredetű szavak bővülésével (pl. pakulár, 1568; bongor, 1618).

Az irodalmi művek, a természettudományos dolgozatok mellőzése, a korabeli közösség beszélt nyelvének szókincsére való alapozás miatt kimaradtak vagy későbbi adatolásúak ugyanolyan szavak és fogalmak, amelyek már a honalapítás előtt is léteztek. Ám bekerültek a Tárba a mindennapi élet kifejezései (még az obszcén elszólások is) és a csak szájhagyományként előforduló szólások. „Ilyenformán a Tár az erdélyi magyar nyelvű régiség szókincsének a gyűjtő szeme elé került adalékokból egybeállítható teljes képét óhajtja bemutatni...”

A Szótörténeti Tár anyagának időbeli elhatárolása nagyon fontos a magyar nyelv gazdagodása, haladása és erélye vonatkozásában is. Ugyanis az alapszókincs nagy része a tárbeli adatolás előtt már létezett, és bizonyára közben sokat változott, de nem veszett ki. Olyan növénynevek, mint: alma, körte, szőlő, som, kökény, gyümölcs; árpa, búza, borsó, kender, komló, torma, gyopár, kököröcsin, kikerics, bojtortján, cökény, csalán, gyékény, káka, üröm, gyertyán, kőrís, hanga; és növénytermesztéssel kapcsolatos szavak, mint: eke, sarló, orsó, szór, arat, örol, szűr, tarló, tiló, csepű, dara, ocsú, bor, seprő, melyek már a honalapítás előtt (Levédiában,

700–800) léteztek a magyar nyelvben, későbbi keltezéssel és valamelyes változással természetesen a Tárban is megtalálhatók. Csaknem nyolc évszázad viszontagságait vészték át.

A középkor évszázadainak hiteles anyagaiból (nemcsak oklevelek) összeszedett és azonosított növénynevek, növényismereti és termesztési fogalmak száma háromszáznál is több (kb. 305). Az 1023. és 1300. évek között kelt 603 erdélyi oklevélben harmincöt növény neve fordul elő (Jakó Zs. 1997). A vadontermő növények száma 110, s ezeknek 65 százaléka ősi örökség, a természeteké 102, melyből 35 százalék eredeti (de csupán 27 százalék szláv származású), a fogalmak száma 92, s ebből 72 százalék honalapítás előtti keletkezésű. Tömören összefoglalva: a középkori magyar ember megszedett 14 gyümölcsfajt és 28 fajtát, termesztett és használt 20 konyhakerti zöldséget és 17 szántóföldi növényt, megkülönböztetett 39 erdei fafajt és 22 mezei lágyszárú növényt, megnevezett 30 növényzetegyüttest, a növények ismertetőjegyeire volt 36 fogalma, és eligazodott 18 csodálatos tájegységben. Alapos vizsgálat a jelenkori átlag művelt-ségű ember növénytani ismereteit sem találná sokkal gazdagabbnak, bizonyára.

A Szótörténeti Tár egyik (talán) legrégebbi említésű növényneve a komló 1367-ből (majd 1478-ból). Ebben az időben még nem lehetett termesztett, de fontos kelléke volt a sörkészítésnek, főleg pedig élelmi- és gyógyítási szereknek. A Tár egy későbbi (1642) adata kiegészíti ezt a szükségletet azzal, hogy „minden házas ember fel-fel köből komlót tartozik be adni a várban”. Az élelmiszanyagok megtermelésének fontossága alapján a régóta ismert és használt termesztett növények (köles, árpa, búza), ezek előállításának eszközei (eke, sarló, kasza), valamint a háziállatok (kutya, kecske, juh, ökör) említése, korábbi adatolása lett volna várható. Ezek időbeli említése a Tárban későbbi (köles: 1550, árpa: 1600, búza: 1507; eke: 1569, sarló: 1590, kasza: 1555; kutya: 1586, kecske: 1451, juh 1546, ökör: 1507; legrégebbi említésű a kecske 1451-ből: „Kecskevolgy fölött”, ami viszont vadkecskét is jelenthet), talán, mert természetesen hozzátartoztak a közösségek életviteléhez, és nem képeztek kivételt, meglepő változást és feljegyzéseket megkövetelő hivatalos eljárásokat, melyek anyagából a Tár elsősorban merített.

A Szótörténeti Tár adatanyag-gyűjtési időhatárának első szakasza némiképp megegyezik, az erdélyi természettudományos szakirodalom megalapozásával. E korban készült el és került kinyomtatásra Melius Juhász Péter (1531–1572) *Herbarium az Faknac, Fuveknec nevekről, természetekről és hasznairól* című munkája (Kolozsvár 1578), amelyet a megjelenésének 400. évfordulója alkalmából 1978-ban közre adott jubileumi kiadás bevezető tanulmányának szerzője ekképpen méltatott: „A hitek és meggyőződések harcában született befejezetlen munka elindítója egy folyamatnak – a magyar természettudományos, orvosi, botanikai, gyógyszerészeti műnyelv, néprajzi adatok nyomtatásban való rögzítésének.” A benne tárgyalt növényfajok száma 1236, melyek közül régebről ismert csupán 358, a növénynevek összesége pedig 2000 körül van. Ez a gazdag ismeretanyag, mely a nép körében csak szórványosan létezhetett, akkoriban nem, csak a későbbi időszakokban és csak részlegesen, a közélet általi elsajátítás és önkéntelen kiválogatás mértékében kerülhetett az élő nyelv feljegyzett anyagába, melyből a Tár gyűjtött. A Herbarium bizonyossága annak, hogy abban az időben már létezett elegendő mennyiségű és megfelelő színvonalú természettudományos ismeretanyag, mely a köznyelvre is kihatott. Az évszázadokon át csiszolódnak a köznyelvnél ezt a hőmpölygő folyamat örökítette meg az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*.

Nélkülözhetetlennek bizonyul a Szótörténeti Tár a régi erdélyi gyümölcsök kutatásában. Bár a tanulmányozott fajok és fajták adatolása ez esetben is általában későbbi a történelmi okiratok által megadottnál, a gazdag tényanyag felhasználása nélkül hiányos, sőt sok esetben téves lenne az eredetükre, elterjedésükre, termesztésükre és értékesítésükre vonatkozó ismeretek közlése, bizonyítása.

Az almára vonatkozó sok adat közül a legrégebbi 1582-ből való és az árával, vásárlásával kapcsolatos, ami azt jelezheti, hogy keresett kellett hogy legyen, nem volt eléggé elterjedt, nem volt elegendő belőle (akárcsak napjainkban). Almafajtanevet keveset közöl a Tár (Édes alma: 1591, Mosolygó alma: 1687, Csipke alma: 1758, Páris alma: 1802, Masanker alma: 1802, Szebeni tángyér alma: 1807, Fekete tángyér alma: 1807, Brassai alma: 1826), talán éppen azért, mert nem volt közönséges a mindennapi életben. Különben Melius Juhász Péter Herbáriumában is csak két fajta, a Bolondító alma meg a Leánczeczü alma megnevezés fordul elő.

Annál gazdagabb és változatosabb viszont a körteanyaga. A körte szó első említése 1544-ből való, és Kisesküllő „Körtvélyes völgyé”-re vonatkozik (lehetett vadkörte is). Ettől kezdve az adatok gyakoribbak: 1570 és 1586-ból körtelopásokról van adat, 1573 és 1597-ből határfaként van említve (amely ugyancsak vonatkozhatik vadkörte), 1606 és 1680-ból viszont már oltott körtéről, illetőleg körtvélyoltványokról lehet értesülni, 1621- és 1677-ből mézes körtvély és körtvélyes bor fordul elő a szócikkekben.

Meglepő a körte fajtanevek viszonylagosan nagy száma (közel 40), melyek között azonban kevés az általánosabban (Kárpát-medence-szerte) már a középkorból ismert fajtáké (kb. egyharmad). A Lippai János (1606–1666) *Posoni Kert* című nagy jelentőségű, háromkötetes munkájában leírt 25 körtefajtából örvendetesen hét (Elővel-érő, Árpával érő, Muskatal [fejér, sárga, apró, őszi], Pergamont [nyári, téli], Makaria, Süvöltén, Mézes) azonos nevű a Szótörténeti Tárból említettekkel. A Tár a következő körte fajtaneveket említi: Tekeres körte (1579), Mézes körte (1595), Apró körte (1597), Makariás körte (1597), Hosszú körte (1597), Muskotály körte (1598) és Apró Muskotály körte (1621), Piros körte (1606), Sütő körte (1606), Pap körte (1606), Sümölcsén [Süvöltén] körte (1615), Fekete körte (1615), Szent Birtalan körte (1625), Édes körte (1632), Aszú körte (1642), Nyers körte (1642), Beke körte (1659), Száraz körte (1679), Nyári körte (1710), Álló körte (1717), Borsos körte (1729), Árpával érő körte (1751, első említése 1326), Császár körte (1756), Csonka körte (1797, első említése 1338), Turi körte (1801), Elein érő körte (1803), Medve körte (1804), Pergament és Téli Pergament körte (1816), Őszi körte (1841), Izenbart körte (1844), Oltott körte (1851), Pisztráng körte (1852), Oskola körte (1892), Júliusban érő körte, Sárga körte (első említése 1258), Segesvári körte és Torzsátlan körte (a 19. század közepe).

Hasonlóan értékes adatok találhatóak a Tár kötetében a szilváról (1590, 1620), a cseresznyéről (1590), a dióról (1526), a gesztenyéről (1582), a berkenyéről (1679) és természetesen más gyümölcsökről (1574) és növényekről, valamint a természettudományok többi területéről.

Az *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár* kiterjedt tudományterületű, és gazdag anyagába nemcsak nyelvünk változatos szókincse, hanem művelődésünk folyamatos képződése és haladása is maradandóan bele van ötvözve.

The Transylvanian Hungarian Historical Dictionary's Value for the Study of the History of Life Sciences

Keywords: fruit history, cultivated plant names, cultural evolution

There are set out a huge amount of data in this lexical work, hence most of disciplines can find useful references supporting various assertions. Thus, e.g. one could find a lot of informations related to the pomology, or fruit production, their origin, cultivation and utilization, respectively.

It is evident the chronological discrepancies among of spoken and by the Wordstock considered written words and concepts; formers being earlier. So are, e.g. apple, pear, grape, cornel, wild plum, fruit; barley, wheat, pea, hemp, hop, horse-radish, cotton veed, pulsatilla, autumn crocus, burdock, stinging-nettle, matgrass, reed, wormwood, etc., which existed in the Hungarian living vocabulary before the settling in the Carpathian Country (896).

It is surprising that in Wordstock fewer are the data concerning the apples, and much more relating to the pears; because these were much liked.

One of the most ancient plant inserted in Wordstock is the hop (*Humulus lupulus*) (1367) which although was not cultivated nevertheless very used, perhaps mainly for producing beverage or various drugs. A document quoted (1642) asserts that every married man was obliged to deliver to the authority a cubic of hop.

The Transylvanian Hungarian Historical Wordstock represents not only an ancient Hungarian word-treasure, it imply our continuous cultural evolution and progress .